

Οθωμανικές κρήνες στην Άνω Πόλη Κυπαρισσίας

Βιργινία Αλμπάνη

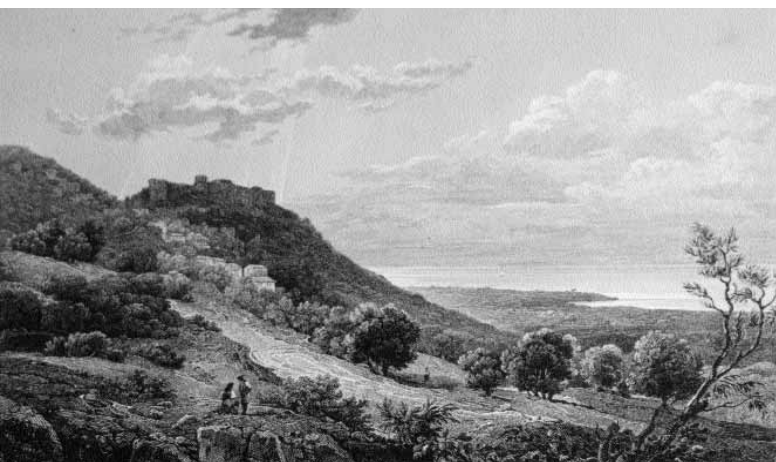
Αρχαιολόγος της 26ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Ο Οθωμανός «ταξιδιώτης του κόσμου» Εβλιά Τσελεμπί περιηγήθηκε την Πελοπόννησο το έτος 1668.¹ Ο πλούτος των πληροφοριών που καταγράφει κάνει το έργο του μια σημαντική και σχετικά αξιόπιστη πηγή λεπτομερειακών γεωγραφικών, ιστορικών, κοινωνικών, πολιτιστικών, οικονομικών και λαογραφικών στοιχείων του 17ου αιώνα. Στην Κυπαρισσία, συγκεκριμένα, αφιερώνει μια σχετικά εκτενή περιγραφή, όπου κάνει μνεία για την ύπαρξη δύο βρυσών.

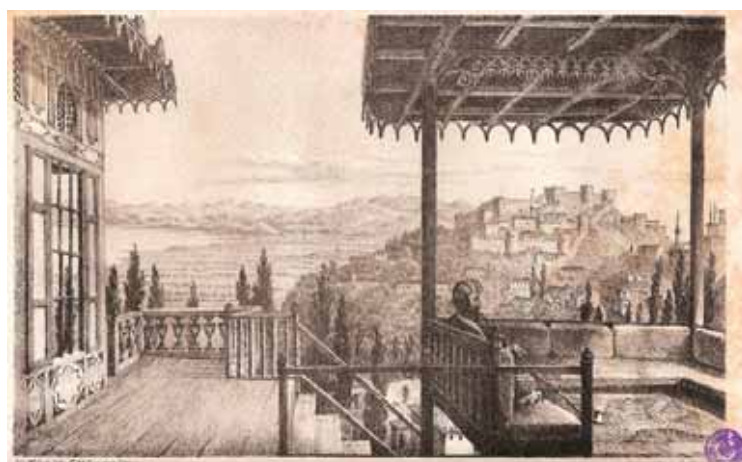
«Αρκαδία-Κυπαρισσία: Αφού άλλαξε αμέτρητους κατακτητές, έπεσε τελικά το 906 [1500-1] στα χέρια του Σουλτάνου Μπαγιεζίτ Βελή. Είναι χάσι του πασά του εγιαλετιού του Μοριά και βοεβοδαλίκι. Είναι καζάς με βαθμό τριακόσια άσπρα. Υπάρχει κεντουχάς, σερντάρης των γενιτσάρων, μουχτεσίμης, μπατζντάρης, μιμάρης, αγάς του χαρασιού, κετχουντάς της πόλης, φρούραρχος και πενήντα φρουροί του κάστρου, που μοιάζουν με τους λεβέντες της Αλγερίας. Το φρούριο, πέτρινο και γερό σε σχήμα αμυγδαλού, βρίσκεται σε καλή τοποθεσία, δίπλα στη θάλασσα και επιβλέπει τη γύρω περιοχή. Χτισμένο πάνω σε βράχια έχει περίμετρο δύο χιλιάδες βήματα και διπλά χοντρά τείχη. Γύρω του δεν υπάρχει τάφος. Και στους οχτώ προμαχώνες του είναι στημένα τρομερά κανόνια. Στο εσωτερικό βρίσκει κανείς ογδόντα κεραμοσκέπαστα σπίτια. Η διπλή σιδερένια πύλη του βλέπει προς την ανατολή. Το τζαμί του Σουλτάνου Σουλεϊμάν βρίσκεται στη μεσαία πύλη, που έχει επίσης την ίδια κατεύθυνση. Είναι διακοσμημένο

με τον παλιό τρόπο. Εκεί μια μεγάλη βρύση ξεδιψά τους πιστούς με το νερό της.

Το βαρόσι: Τα σπίτια του φτάνουν τα τριακόσια. Έχουν σκεπές από κεραμίδια και γερούς πέτρινους τοίχους σαν αυτούς του κάστρου και μικρά παράθυρα σαν πολεμίστρες. Οι κάτοικοι φοβούνται τους Ευρωπαίους και δεν κυκλοφορούν στο δρόμο. Μια φορά τους επιτέθηκαν οι Βενετοί, που κατέστρεψαν ένα σημείο της πόλης, που σήμερα είναι αραιοχτισμένη. Μέσα στην πόλη υπάρχει αγορά με πενήντα καταστήματα, άγρια πλατάνια και κληματαριές. Είδα ένα τζαμί, ένα μεντρεσέ, δύο σχολεία, ένα χάνι κι ένα χαμάμ, που άλλοτε λειτουργεί κι άλλοτε όχι. Ο αέρας φυσά από τη θάλασσα, αλλά κατά τις δυο το μεσημέρι ο τόπος καίει ολόγυρα. Οι κάτοικοι, άντρες και γυναίκες είναι όμορφοι κι έχουν στητά κορμιά. Ακούσαμε ένα νέο, που έφεγγε από ομορφιά σαν τις αχιτίδες του ήλιου, να απαγγέλλει το εδάφιο του Κορανίου: “εμείς πλάσαμε τον άντρα και του δώσαμε ανθρώπινη

1. Γκραβούρα της Γαλλικής Αποστολής του Μορέως (1831), όπου διακρίνεται το Κάστρο.

2. Γκραβούρα από το βιβλίο του William Gell, *Narrative of a Journey in the Morea* (London 1823), όπου απεικονίζεται χαρακτηριστική οθωμανική οικία της Κυπαρισσίας με θέα προς το Κάστρο.

α

β

γ

δ

3. Οι τέσσερις οθωμανικές κρήνες της Άνω Πόλης: α) οδού Χαμέρη, β) Σταφιδόβρυση, γ) Τούρκικη βρύση στην οδό Πίσω Ρούγας, δ) Κρήνη Κάστρου.

μορφή". Αυτός ο νέος γεννήθηκε εδώ και μετά το θάνατο του πατέρα του μεγάλωσε κοντά στο Ζεκερία Εφέντη. Παρότι η πόλη είναι παραλιακή, το πόσιμο νερό είναι καλό. Η βρύση μέσα στην αγορά έχει νερό σαν του ποταμού Κεβσέρ,² χωρίς δεύτερο στο βιλαέτι του Μοριά. Αυτό είναι το χρονόγραμμά³ της: *Φωνή απ' τον ουρανό είτε το χρονόγραμμα τούτης της κρήνης του Κεβσέρ: Πιες κι ευχήσου για τη γενναϊόδωρη ψυχή του Χουσεϊν. Έτος 1016 [1607-8]*.⁴

Στην οθωμανική αρχιτεκτονική, τις κρήνες, εκτός από το λειτουργικό τους σκοπό και τον κοινωνικό τους ρόλο, επιβάλλουν και θρησκευτικοί λόγοι, καθώς η εκπλήρωση των κανόνων υγιεινής ήταν συνυφασμένη με τις επιταγές της θρησκείας. Μπορούν να διακριθούν σε τρεις τύπους: Ο πρώτος είναι το σιντριβάνι, που είναι απαραίτητο στο κέντρο της αυλής του τζαμιού, στα παλάτια και αλλού. Ο δεύτερος τύπος, «Sebil», είναι μια μνημειώδης θολωτή κατασκευή που υπάρχει συχνά στον εξωτερικό μαντρότοιχο του τζαμιού. Αλλά ο πιο κοινός και ευκολοσύχναστος τύπος κρήνης είναι ο τρίτος, «Çeşme», που είναι είτε μια μνημειώδης θολωτή κατασκευή περίοπτη ή και εντοιχισμένη, είτε μια απλή εντοιχισμένη βρύση με μαρμαρίνη πλάκα και γούρνα. Οι βρύσες τύπου «Çeşme», σύμφωνα με τη μελέτη του B. Yediyildiz *Institution du vakf au XVIIIe si cle en Turquie*,⁵ αποτελούσαν κατά τον

18ο αιώνα το 26,239% του είδους των βακουφίων (Vakif, Vakf), των ευαγών δηλαδή ιδρυμάτων που ήταν κοινωνική προσφορά των οικονομικά ισχυρότερων προς την κοινότητα. Οι τέσσερις κοινόχρηστες κρήνες Οθωμανικής περιόδου που σώζονται στην παλαιά πόλη της Κυπαρισσίας ανήκουν στον τρίτο τύπο.

Βρύση οδού Χαμέρη στην Πίσω Ρούγα της Άνω Πόλης

Είναι εντοιχισμένη στη δυτική όψη ενός ερειπωμένου, τετραγώνης κάτοψης, διώροφου, τούρκικου σπιτιού. Η δεξαμενή, που είναι ορθογώνιας διατομής, έχει πλάτος 2,13 μ. και ύψος 1,75 μ. Στην όψη της είναι διαμορφωμένη ελαφρά οξυκόρυφη τοξωτή εσοχή, βάθους 0,40 μ., πλάτους 1,23 μ. και ύψους 1 μ. εγγεγραμμένη σε ορθογώνιο πλαίσιο. Η γένεση του τόξου τονίζεται με εξέχοντες εν είδει πεσοκράνου πωρόλιθους. Στην όψη έχουν χρησιμοποιηθεί κατά κύριο λόγο λαξευτοί πωρόλιθοι και μόνο το μέτωπο του τόξου έχει πληρωθεί με αργούς λίθους. Από πολύπλευρο άνοιγμα, που είναι διαμορφωμένο στον τοίχο, που οριοθετεί την τοξωτή εσοχή στα ανατολικά, γίνεται εμφανής η ύπαρξη δεύτερου ορθογώνιου χώρου, στον πίσω τοίχο του οποίου υπάρχει η εσοχή απ' όπου έρεε το νερό. Στα βόρεια της δεξαμενής και σε επαφή με αυτήν ανοίγεται στο πάχος του τοίχου του ίδιου σπιτιού μικρή, ορθογώνιας διατομής

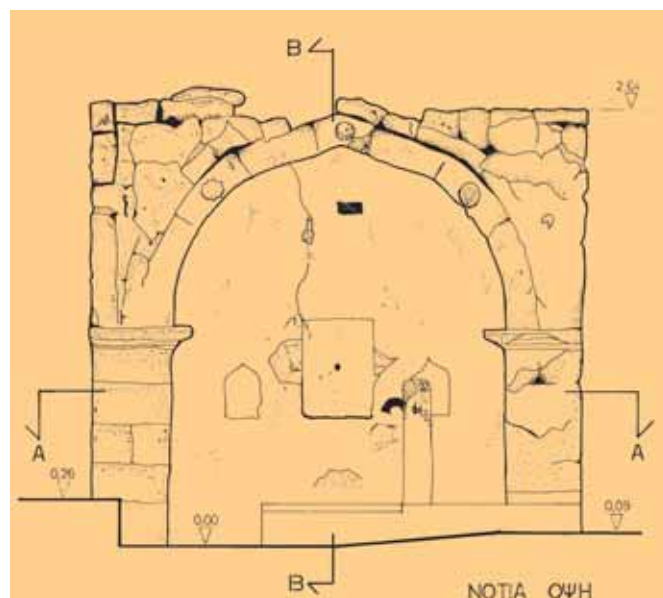
κόγχη. Σήμερα η βρύση της οδού Χαμέρη είναι επιχωμένη και άρα η αρχική στάθμη του δρόμου θα πρέπει να ήταν χαμηλότερα.

Σταφιδόβρυση

Βρίσκεται στην «Πάνω Ρούγα» της Άνω Πόλης της Κυπαρισσίας και υδρεύεται με δικό της νερό. Πρόκειται για ορθογώνιας διατομής κτίσμα ύψους 3,30 μ., πλάτους 2 μ. και βάθους 0,95 μ. Στην κύρια όψη της, που είναι η δυτική, σχηματίζεται σε ύψος 0,70 μ. από τη βάση της εσοχή με την προσθήκη σε αυτήν τόξου, το οποίο βαίνει σε παραστάδες και εγγράφεται σε ορθογώνιο. Στο κέντρο του διαμορφωμένου σε εσοχή τμήματος ανοίγονται δύο κόγχες, εκ των οποίων αυτή που βρίσκεται χαμηλότερα επιστέφεται με τόξο διπλής καμπυλότητας. Προφανώς το νερό έρεε από τη χαμηλότερη κόγχη. Η βρύση είναι κτισμένη με αργολιθοδομή και μόνο για τους θολίτες του τόξου και τα επίκρανα των παραστάδων έχουν χρησιμοποιηθεί λαξευτοί πωρόλιθοι. Η μορφή της έχει αλλοιωθεί σημαντικά από μεταγενέστερες επεμβάσεις, όπως τα επιχρίσματα. Είναι μεν η λιγότερο επιμελημένη από τις τέσσερις βρύσες της εποχής της Τουρκοκρατίας που έχουν διασωθεί στην πόλη, διατηρεί όμως στοιχεία (τόξο διπλής καμπυλότητας, κ.ά.) που παραπέμπουν σε αυτή την περίοδο.

Τούρκικη βρύση στην οδό Πίσω Ρούγας

Βρίσκεται στα νοτιοανατολικά του Κάστρου Κυπαρισσίας και πρόκειται για τετράπλευρη θολωτή δεξαμενή, που έχει πλάτος 3 μ., πάχος 1,10 μ. και ύψος 2,35 μ. Είναι κτισμένη με μεγάλους, λαξευτούς πωρόλιθους, διαφόρων μεγεθών, τοποθετημένους κατά το ισόδομο σύστημα. Ως συνδετικό έχει χρησιμοποιηθεί ισχυρό ασβεστοκονίαμα με άμμο ποταμού και μεγάλη πυκνότητα χαλικιών. Η πιο επιμελημένη πλευρά, η πρόσοψη, είναι η νότια. Στην ορθογώνια επιφάνειά της σχηματίζεται εσοχή, η οποία στέφεται από οξυκόρυφο, διπλής καμπυλότητας τόξο εγγεγραμμένο στο ορθογώνιο. Το τόξο αυτό αποτελείται από δύο ζώνες θολιτών, εκ των οποίων η εσωτερική εισέχει της όψης του κτίσματος και κοσμείται με ανάγλυφα κομβία. Το τόξο πατά σε λίθινα γείσα, χαμηλά δε στο τύμπανό του είναι διαμορφωμένες δύο μικρές κόγχες με τόξο διπλής καμπυλότητας. Ανάμεσά τους υπάρχει λίθινη, ορθογώνια πλάκα, στο κέντρο της οποίας διακρίνεται η οπή του σωλήνα του νερού. Μπροστά της, στο επίπεδο του εδάφους, είναι κατασκευασμένη λίθινη γούρνα με οπή απορροής των υδάτων. Στους νεότερους χρόνους παραπλεύρως της γούρνας τοποθετήθηκε σιδερένια βρύση. Ο περιβάλλον χώρος νότια της κρήνης είναι πλακοστρωμένος. Σύμφωνα με τα μορφολογικά της στοιχεία, θα μπορούσε να αναχθεί στον 16ο αιώνα, στην πρώτη δηλαδή περίοδο μετά την τουρκική κατάκτηση, και συνεπώς θεωρείται ως μία από τις παλαιότερες της Άνω Πόλης. Αρκετή ομοιότητα παρουσιάζει με την κρήνη

4. Αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης προ της εκτέλεσης των εργασιών αποκατάστασης στην Κρήνη της Πίσω Ρούγας. Σχεδίαση: Χριστίνα Πιερροπούλου, αρχιτέκτων της 26ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Joao Luiz de Lima Nero, φοιτητής αρχιτεκτονικής.

Χατζή Μουσταφά,⁶ που βρίσκεται έξω από το χωριό της Αρχαίας Κορίνθου, στο δρόμο που οδηγεί στο Κάστρο του Ακροκορίνθου. Η κρήνη αυτή φέρει μαρμαρίνη επιγραφή η οποία χρονολογεί την ανέγερσή της στο έτος 1515.

Κρήνη Κάστρου

Είναι εντοιχισμένη στο τείχος του εξωτερικού περιβόλου του Κάστρου Κυπαρισσίας και βρίσκεται σε απόσταση 10 μ. από την προηγούμενη της οδού Πίσω Ρούγας. Οι διαστάσεις της είναι 2,35 μ. πλάτος, 2,30 μ. ύψος, είναι δηλαδή τετράγωνης διατομής. Είναι κτισμένη με μεγάλους λαξευτούς πωρόλιθους που κατά το παρελθόν έχουν ασβεστωθεί. Στην επιφάνειά της σχηματίζεται εσοχή, βάθους 0,63 μ. και ανοίγματος 1,30 μ., που επιστέφεται από οξυκόρυφο τόξο εγγεγραμμένο στο τετράγωνο, το οποίο βαίνει σε παραστάδες ικανού πλάτους. Το τόξο πατά σε γείσα από πωρόλιθο και στο κέντρο του τυμπάνου του σχηματίζεται μικρή κόγχη με τόξο διπλής καμπυλότητας. Ακριβώς επάνω από την κόγχη υπάρχει επιμήκης λίθος με χαραγμένη ισλαμική επιγραφή. Στην άνω απόληξή της η κρήνη στέφεται με γείσο, ενώ σε μικρή απόσταση από τη βόρεια παραστάδα, στην τοιχοποιία του Κάστρου και λίγο ψηλότερα από τη στάθμη του εδάφους, διαμορφώνεται μικρή κόγχη με τόξο διπλής καμπυλότητας, πανομοιότυπη με αυτή της κρήνης. Λιθόστρωτο μονοπάτι οδηγεί από την κρήνη της Πίσω Ρούγας σε αυτή του Κάστρου.

Η ισλαμική επιγραφή έχει αποδοθεί στα ελληνικά κατά τρεις τουλάχιστον διαφορετικούς τρόπους. Στην παλαιότερη δημοσίευση⁷ υπάρχουν δύο παραλλαγές: «Το Φρούριο της Αρκαδιάς... Μέσα στην αγορά υπάρχει μία βρύση που το νερό της είναι νέκταρ και που όμοιό του δεν υπάρχει σ'όλο το Μοριά και έχει μίαν επιγραφή (σε αραβικά): «Ο Χατίφ είπε τη χρονολογία αυτής της βρύσης του Κεβσέρ. Άνθρωπε,

5. Παζαρόβρυση. Φωτογραφία από το βιβλίο του Όθωνα Καγιάφα, *Η Κυπαρισσία του σήμερα με τη νοσταλγία του χθες*, τόμ. Β', 2006, με λεζάντα «Η αστεϊρευτή βρυσσομάνα Παζαρόβρυση».

πιες για την ευεξία και για το όνομα του Χουσεΐν 1016" [...] (Υποσημείωση) Χουσεΐν: Γιος του Αλή. Ο Αλής είναι γαμπρός του προφήτη και από τους πρώτους πιστούς και λατρεύεται σαν άγιος». Η κ. Π. Στάθη μεταφράζει: «Αυτού του παραδεισένιου νερού την ιστορία την είπε ο Χαατίφ. Πιες στην αγάπη του Χουσεΐν, ως μεγάλη και υγιής ψυχή». Η τρίτη εκδοχή της μετάφρασης του χρονογράμματος περιλαμβάνεται στην πιο πρόσφατη έκδοση,⁸ της οποίας έχω ήδη παραθέσει το χωρίο.

Σύμφωνα με τον ιστορικό-οθωμανολόγο κ. Γεώργιο Λιακόπουλο, ο οποίος έχει λάβει άδεια μελέτης και δημοσίευσης της τούρκικης επιγραφής της κρήνης του Κάστρου, η επιγραφή ταυτίζεται με την αναφορά του Εβλιά Τσελεμπί στο *Οδοιπορικό* του. Επιβεβαιώνεται επομένως η άποψη αυτών που θεωρούν τον ταξιδιωτικό οδηγό του αξιόπιστη πηγή πληροφοριών για την τουρκοκρατούμενη Ελλάδα: «Και πραγματικά, ο Εβλιά Τσελεμπί προσφέρει ανεκτίμητο υλικό για τον ιδιωτικό και δημόσιο βίο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Η ακρίβεια των περιγραφών των κατοικημένων περιοχών που επισκέπτεται φθάνουν ως την σχολαστικότητα. [...] Φθάνοντας σε μία πολιτεία, μικρή ή μεγάλη, σ' ένα κεφαλοχώρι, αρχίζει αμέσως τις έρευνές του. Πόσοι κάτοικοι, πόσα σπίτια, τι λογής κτίρια, πόσα μαγαζιά, πόσα τζαμιά, πόσοι λουτρώνες. Συγκεντρώνει στοιχεία για όλα. Για τα κάστρα, για τα παλάτια αλλά και τα χάνια. Καταγράφει τα ιδιωτικά χαμάμ και τους καφενέδες. Σημειώνει και το τελευταίο πηγάδι. Ξεσηκώνει στο τεφτέρι του τις επιγραφές».⁹

Η μαρτυρία του Τούρκου περιηγητή ότι η κρήνη του Κάστρου βρίσκεται «μέσα στην αγορά» επιβεβαιώνει τη διαπίστωση ότι η Άνω Πόλη Κυπαρισσίας, όπου είναι ευδιάκριτα ακόμη τα ίχνη της οθωμανικής αρχιτεκτονικής (γύρω από το πλάτωμα του Κάστρου διατηρούνται χαμάμ, τζαμί, οικίες με

σαχνισί, κρήνες) έχει τα κοινά γνωρίσματα των πόλεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

«Το κέντρο της πόλης οργανωνόταν με ουσιαδους κοινωνικής λειτουργίας κτίσματα, όπως τζαμιά, μεντρεσέδες (ιεροσπουδαστήρια), ιμαρέτια (φιλανθρωπικά ιδρύματα), χαμάμ (λουτρά), σκεπαστές και υπαίθριες αγορές (*bedesten*, *arşi*, *bazaar*), κρήνες, κλπ.»¹⁰

Η πρώτη βρύση που κατά τον Τσελεμπί υπήρχε μέσα στο Κάστρο έχει καταστραφεί, ενδιαφέρον είναι όμως ότι διασώζονται στην Παλιά Πόλη της Κυπαρισσίας και νεότερες κρήνες, όπως η νεότερη κρήνη της Πίσω Ρούγας, η κρήνη Πηγαδούλια και η Παζαρόβρυση, η οποία σύμφωνα με τον Λιακόπουλο ενδέχεται να είναι και αυτή της Τουρκοκρατίας, αφού φέρει εντοιχισμένες δύο πλάκες, μάλλον οθωμανικές, διακοσμημένες με σχέδιο «αστέρος Δαυΐδ», εγγεγραμμένου σε κύκλο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Φωτογράφιση και ηλεκτρονική επεξεργασία εικονογραφικού υλικού: Γιώργος Τσαϊρης, συντηρητής αρχαιοτήτων και έργων τέχνης.

¹ Εβλιά Τσελεμπί, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671)*. Πελοπόννησος-Νησιά Ιονίου-Κρήνη-Νησιά Αιγαίου, Εκάτη, 1999.

² Κεβσέρ: ποταμός του Παραδείσου.

³ Χρονογράμμα (*tarih*): φράση ή στιχούργημα που μέσω του συστήματος αντιστοιχίας γραμμάτων-αριθμών αποδίδει τη χρονολογία ενός ιστορικού γεγονότος ή της κατασκευής ενός κτίσματος.

⁴ Τσελεμπί, *ό.π.*, σ. 54-55.

⁵ Στο *ίδιο*, σ. 352-353.

⁶ Μεταξούλα Χρυσάφη-Ζωγράφου, *Τουρκικά κτίσματα στην Κόρινθο. Κρήνες και θρησκευτικά κτήρια*, ΥΠΠΕ Αναστήλωση-Συντήρηση-Προστασία Μνημείων και Συνόλων, τόμ. Α', Αθήνα 1984, σ. 261-278.

⁷ Θανάσης Κωστάκης, «Ο Ελβιγιά Τσελεμπί στην Πελοπόννησο», *Πελοποννησιακά* 14 (1981), σ. 258-259.

⁸ Τσελεμπί, *ό.π.*, σ. 55.

⁹ Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 333 μ.Χ.-1700*, τόμ. Α', Αθήνα 1970, σ. 580-600.

¹⁰ Ελένη Κανετάκη, *Οθωμανικά λουτρά στον ελλαδικό χώρο*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα 2004, σ. 14.

Ottoman Fountains in the Upper Town of Kyparissia in Peloponnese

Virginia Albani

In the old, upper town of Kyparissia (Arkadia in the Medieval period) four fountains have survived. They belong to the most common and popular type of fountain, the so-called "Ceşme", which displays a monumental vaulted freestanding or walled structure or a plain walled marble slab with a simple faucet and basin. Two of these fountains are located at Pisso Rouga, the third is the Stafidovrysi, and the fourth is walled in the Castle. The latter bears an Islamic inscription that dates the fountain in 1607-1608 and can be identified in Evliglia Tselembi's account in his work *Travelling in Greece*.